

משלח יד: כתיבה

עמרי בן יהודה

הוויתור על נתינת ערך כלכלי למעשה הכתיבה הופך אותנו לחסר ערך במובן הגשמי ביותר, ומתוך כך הוא עשוי לרוקן אותנו גם מערכו הספרותי והאינטלקטואלי. לדברים אלו יש השלכות על הדרך שבה כותבים כיום, בייחוד באקדמיה. הכתיבה היא פעמים רבות נפעלת, סבילה, מתארת את העולם ואת מושאי ההתבוננות שלה אך נמנעת מהתגוששות איתם, ומשתדלת בעצם "לא לעשות דבר עם מילים"

מאי 2022

תובה היא משלח יד, כלומר היא בפירוש לא הייטק. אנחנו כותבים ביד, גם אם מדובר בכתיבה באמצעות מקלדת, ובעיקר, לכל כותב יש לשון: איבר עסיסי, גדול ומזדקר בלב הפה, בין שפה ועוד שפה, בין השפתיים (כן, חלל הפה הוא כה סמלי משום שהוא משקף את איברי הרבייה הזכריים והנקביים גם יחד). העברית מסמנת גוף כשהיא מסמנת כתיבה, גם בלשון (tongue) וגם בשפה. ועם זאת, היום כולם כותבים כתיבה שלא רק מתרחקת מכתב היד, אלא נמנעת איכשהו גם מחומר, מדפוס. נגיף הקורונה, שלימד אותנו לחיות בעולם שבו האויב הגדול ביותר אינו נראה לעין, לימד אותנו גם שיעור על כוחו האדיר של המידע האינטרנטי, ספרייה כמעט אינסופית שבוודאי הייתה מפוצצת את העולם וחונקת אותנו אם הייתה לה נוכחות חומרית.

מכיוון שכתובה היא דבר עודף - אין לה מקום של ממש בלואו-טק, מלבד השמדת עצים ומילוי מדפים - אין להתפלא שהיא גם נחשבת עודפת במובן חומרי אחר, זה של הכסף. מי שמצליחים להשתכר מכתובה הם ספורים ממש, בניגוד גמור למשלח היד האחר של האחראים על תפוצת מדעי הרוח והחברה - ההוראה. על זו מתבססת עיקר ההכנסה: מהוראה בבית הספר, דרך סדנאות בשוק הפרטי ועד התקן האוניברסיטאי. מדוע ברור כל כך שהוראה מתוגמלת בהכנסה אבל כתיבה לא? האם אין מדובר בסיבה ומסובב גם יחד, שלפיהם הכתיבה היא בעצם מעשה חסר ערך מלכתחילה, במובן הגשמי ביותר שניתן להעלות על הדעת? הוויתור על נתינת ערך למעשה הכתיבה הופך את הכתיבה לחסרת ערך. לדברים אלו יש כמובן השלכות ברורות על הדרך שבה כותבים היום, דרך שהפכה את הכתיבה, בייחוד באקדמיה,

לחסרת ערך - כתיבה נפעלת, סבילה, המתארת את העולם ואת מושאי ההתבוננות שלה אך נמנעת מהתגוששות איתם, כתיבה שמשדלת בעצם "לא לעשות דבר עם מילים", אם לחזור לכותרת ספרו של פילוסוף הלשון ג"ל אוסטיין.

בדברים הבאים אשתדל לומר משהו על כתיבה כאמצעי ייצור, כמשלח יד, על כתיבה ביחס לכסף, דבר שבחוגי הקוראים ומחוצה להם נתפס כמלוכלך.

אין זה סוד שיחסי הייצור והצריכה של ספרות ומחקר בישראל - ובמידה פחותה, אך קיימת, גם במקומות אחרים - מעוותים לחלוטין: מכיוון שקהל קורא העברית מצומצם, פרסום הספרים נתמך על ידי מחבריהם או על ידי מענקים צנועים שאינם מתייחסים כלל למצבם הסוציו-אקונומי. כך, יוצרים עשירים נמצאים בעמדה עדיפה לאין שיעור בהשוואה ליוצרים עניים. אפשר אף לומר שעושר מבית ומלידה הוא, פעמים רבות מדי, תנאי האפשרות ליוצרים וליצירה בישראל. הדבר כמובן נכון גם לאקדמיה, שבה מצופה מתלמידי מחקר לכתוב מאמרים עצומים בהיקפם הרוחני והפיזי ולהקפיד ברמה כמעט משפטית הן על הנוסח ועל יופיו, הן על הטענות המובאות בהם - והכול בחינם. למותר לציין שספרי מחקר מתפרסמים בישראל במימון המחבר, וקרנות הסיוע הלא רבות אינן מתייחסות למצבו הכלכלי (ומובן שלא להיותו מזרחי או פלסטיני, קוויר או דור ראשון להשכלה גבוהה). גם קריאת מאמרים במסגרת שיפוט אקדמי נעשית ללא תגמול. אכן, עבודה משוללת ערך.

לפני שנים מספר הזדמן לי לנהל שיחה עם העיתונאית המזהירה עמירה הס, ובה סיפרתי לה על השוק האקדמי האכזרי. עמירה העירה לי שאין זה נאה לומר "להרוויח" בהקשר של מקצוע ופרנסה, ושיש להשתמש בפועל "להשתכר". לא יכולתי שלא להיזכר בכך עם התבטאותו של הזוכה הטרי בפרס נובל לכלכלה פרופ' ג'וש אנגריסט, שעבד שנים אחדות בישראל והחליט לעזוב אותה כי "נמאס לי, פרופ' לכלכלה מרוויח [פה] כמו פרופ' לספרות" (כפי שצוטט בריאיון לג'ורוזלם פוסט ב-2006). אנגריסט דיבר כמובן על רווח, שכן לרווח - בניגוד לשכר - נלווה ניצול, ושני אלה יחד הם האלף בית של קפיטליזם: לא רק להאמיר את המחירים אלא גם לקמץ עד כמה שאפשר בהוצאות. אך התחום שאנגריסט בחר בו איננו מקרי: עבורו, חקר הספרות הוא דוגמה למה שאין לו ערך כלכלי, חומרי, אלא רק ערך מופשט (סימבולי, תרבותי, סוציאלי). אחרי הדברים שכתבתי בפתחה, אי-אפשר להתכחש לכך שיש בדבריו גרעין של אמת: כתיבה נתפסת - ואולי בראש ובראשונה אצלנו, הכותבים - כמה שנעשה בחינם, ולכן כמה שהוא עודף.

אני לא חושבת שאנגריסט התכוון בדבריו להמעיט בערך יצירתם הסגולית של אנשים כמו שייקספיר או עגנון, ואפילו לא בערכם של יוצרים בני זמננו, אלא ביקש לסמן את חקר הספרות כעולם שאין לו ערך כלכלי ועל כן הוא חסר ערך. בפילוסופיה של הלשון, כבר מאז אפלטון, ראו בכתיבת הספרות משהו מרוחק מערך, מהעולם הממשי, משהו חיוורייני (etiolated), והאמירה על חקר הספרות מראה על מרחק כפול מהחיים עצמם: אין מדובר רק בחיקוי המציאות (המימיזיס), אלא במעין ספרות על ספרות. איזה ערך יש לכתיבה שאין לה קונים, במובן הכי ליטרלי של המילה? בחוות דעת אקדמיות מופיעות הערכות כמו "תרומה משמעותית למחקר", אך ביננו לבין עצמנו אנו יודעים שפעמים רבות אלה מילים ריקות

מתוכן, גם אם במקרים נדירים הן אכן מצביעות על תרומה משמעותית כזאת. במקרה הישראלי, חקר הספרות, כתיבת שירה וכתובת פרוזה הן כולן פעולות חסרות ערך כלכלי, ולכן מראש נגזרת מהן תעשייה לא "ערכית". שיח הספרות נמנע כמעט כאחוז אמוק מנקיטת עמדות שיפוטיות וערכיות.

כאשר השיפוט קיים, הוא נוטה לשבחים, פעמים רבות מדי בין קולגות וחברים, מורים ותלמידים (שלא נרתעים מלאשר חברויות פייסבוק - פלטפורמה של כתיבה בהתנדבות). בתחום העיון, בשנים האחרונות יצאו בהוצאות הספרים האמריקניות היוקרתיות ביותר ספרים חלשים רבים, שעל כריכתם מתנוססים דברי שבח של חוקרים מן השורה הראשונה (אותו ז'אנר של endorsement שביסודו הוא בעל ערך רב, אך עם הזמן פשט גם הוא את הרגל). כך למשל, לאחרונה ראה אור בהוצאת אוניברסיטת דיוק ספרם של האנתרופולוג סאדא עטשאן והארכיאולוגית קתרינה גלאור, *The Moral Triangle: Germans, Israelis, Palestinians* (2020). הספר זכה לדברי שבח מפי הומי באבא ומייקל רוטברג, שני כוכבים זוהרים בשמי הביקורת. זהו חיבור על שלוש הקהילות בבירה הגרמנית - גרמנים, ישראלים ופלסטינים - שמציג מעין אוריינטליזם מסוג חדש: הקהילה הברלינאית היא מושא המחקר של שני אמריקנים שאינם שולטים דיים בעברית וערבית. גלאור אמנם דוברת גרמנית, אך עטשאן, לפי דבריו בספר, הגיע לביקור ראשון ויחיד שלו בברלין בעת ההכנות לכתיבת הספר. החלקים הקשים ביותר לקריאה, שבאמת מעוררים אי-נוחות לגבי הלקטורה של אוניברסיטת דיוק, הם אלו שעוסקים בקהילה הפלסטינית בברלין, הגדולה ביותר באירופה, ובהם כל הטענות מבוססות על המהדורה האנגלית של **הארץ ואל ג'זירה**. מובן שהעמודים היקרים מפז של הוצאת הספרים האוניברסיטאית של דיוק, שעשויים לגזור גורלות אקדמיים, אינם מביאים ולו תזה אחת חדשה אלא מסכמים את כל הקלישאות המוכרות מן העיתונות והרשתות החברתיות. הספר הזה הוא דוגמה מובהקת לכתיבה אקדמית סבילה שאינה עושה דבר עם מילים (כלומר אינה טוענת טענות), אלא רק מסכמת וממפה את העולם (וכמובן גם את שדה המחקר) כפי שאנו מכירים אותו (כלומר מבלי להמשיג אותו מחדש או לנסות לשנותו). לב העניין איננו כתיבתם חסרת הערך של חוקרים ויוצרים, אלא העובדה שהתעשייה מאפשרת אותם. השאלה היא מדוע דבריהם של רוטברג ובאבא, מבכירי האינטלקטואלים בתחומם, מעטרים פרסומים כאלה. לאחרונה פרסמתי מאמר ביקורת על חיבור בעל ערך של ממש, שבו פרושות על פני עמודיה של הוצאה אקדמית מוערכת אחרת טעויות מביכות שכל לקטורה בסיסית הייתה אמורה להבחין בהן,^[1] וכמעשה פרודי גם את החיבור הזה מלוויים, כמעט כפלקט, דברי השבח של הומי באבא.

הנקודה בישראל כמובן חריפה יותר, מכיוון שרוב ההוצאות, ובהן גם הוצאות ותיקות ונחשבות, אינן כורכות את קבלתם של כתבי יד במימונם, היינו, קבלת כתב יד אצלן משוללת ערך מוניטרי, גם אם לעתים הן עוזרות בחיפוש מימון. ההתבססות על הון עצמי מקדמת כמובן גם שטחיות, שני היבטים הפועלים כסיבה ומסובב של אותה בעיה שעליה עמד אנגריסט, זו של כלכלה שאין בה ערך. לב העניין הוא עצם קיומה של חרושת השוק - העיקר שיצאו ספרים, והפעם היוצרים, ולא הקוראים, הם הלקוחות של מה שבלאו הכי הוא קניינם - ולא הסקרנות וההשתוקקות הצרכנית האינטלקטואלית שאמורה להתלוות לו (שהרי הספר, ואף המאמר, הם יצירה מוגמרת עם שם, שאיתם אנו רוצים את יחסי הקרבה הכרוכים בבעלות). כסף, מטבע עובר לסוחר, כמו שאומרים, איננו דבר מלוכלך כשלעצמו, אלא הוא עשוי ללמד לעיתים על ארוס (כמו בפעלים intercourse באנגלית או verkehr בגרמנית,

המסמנים תנועה ברעיונות, ביחסי מין ובכלכלה). אך התחום של ספרי המחקר וההגות מעולם לא היה מיושב כמו בימינו, שבהם חוקרים הולכים כסומים ימים כלילות אחרי ז'אנר שמורינו הוותיקים כלל לא חלמו לפגוש: הם כותבים הצעות מחקר על מנת לקבל מימון, במקום פשוט לשבת ולכתוב ספרים. בכל פעם אני מופתע מחדש למראה חוקרים, חלקם מצוינים, שאצים במשובה לעמדות פקידים ומנהלים. אם נחזור למטפורה האפלטונית של התרחקות מהמציאות, נראה שמדעי הרוח הם הדבר הרחוק ביותר ממסחר אמיתי: שלא כמו בשוק (בעברית מופיע הביטוי המזלזל "פה זה לא שוק"; בגרמנית ישנו הביטוי "כאן זה לא בזאר", היינו שוק טורקי או אוריינטלי, וייתכן שיש כאן זיקה בין העברית לגרמנית דרך היידיש), הספרות העיונית מצאה לה מקום שנמנע מעמדה, שכן הצעות מחקר הן מטבען ז'אנר קבצני וחנפני ועל כן נמנע מערך.

לפני שנה וחצי התעוררה סערה קלה כשבועיתון **הארץ** פורסם ריאיון עם דיקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת חיפה, פרופ' גור אלרואי. אלרואי הצליח להזניק את הפקולטה לראש רשימת הדירוג של המועצה להשכלה גבוהה (מל"ג), אך ביקר ואף דחה את אותו דירוג בטענה שהשיטה שהוא מבוסס עליה מקדמת כמויות פרסומים ולא עוסקת בתוכן עצמו, ברוח. בעקבות הריאיון פורסם בעיתון מאמר דעה (ב-6 באוגוסט 2020) של מי ששימש דיקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית, פרופ' דרור ורמן, שניסה לסגור על יוקרתה של האוניברסיטה שלו ועל שיטת הדירוגים הידועה לשמצה. כאן אני רוצה להתייחס לתגובתה של ד"ר סיגל נאור פרלמן, מייסדת ארגון "דרך רוח" לקידום מדעי הרוח בישראל, שבמאמר דעה משלה טענה כי ורמן מצא עצמו בפקולטה הלא נכונה מכיוון שאוצר המילים במאמרו מלא במונחים כלכליים (או שמא כלכלניים?), מצליחניים, כובשים וצבאיים.^[2] נאור פרלמן עומדת בצדק על כך שמדעי הרוח בעצם אינם עונים על קריטריונים כאלה; הם מבקשים דרכים עוקפות, סטיות, ולא תמיד הם נענים למטרות, קל וחומר לא למטרות "צבאיות" פשוטות. אולם את עיקר דבריה היא מקדישה דווקא לחיבורה המכונן של וירג'יניה וולף **חדר משלך** (1929), מעמודי התווך של הפמיניזם. נאור פרלמן מצטטת קטע שבו וולף מתייחסת למשפט מן הסוג ששימש את פרופ' ורמן, וטוענת שזהו משפט טיפוסי לגבר וש"אינו מתאים לשימושה של אישה" (וולף אינה מתייחסת לתוכן דווקא, אלא לסגנון ומבנה המשפט). נאור פרלמן מבצעת כאן התקה מהדיון הכלכלי לעבר דיון מגדרי, אף שהחיבור של וולף מבטא זיקה (המובנית כבר מכותרתו) בין ספרות לכלכלה: חדר משלך איננו מטפורה לכלום, וגם איננו ערעור על גבריות או על פטריארכיה, מכיוון שחדרים ליוצרים יחידים הם בדיוק הלוקסוס הבורגני שאפשר את פועלם של גדולי הספרות האירופית. חדר משלך הוא לב ליבו של אמצעי הייצור, שעליו טען פוקו כי הוא המחבר בין אמנים ובין אסירים בבית הכלא - כולם ישויות בודדות המסתופפות בדל"ת אמותיהן. וולף בסך הכול מבקשת לחלק באופן שוויוני את אותה עוגה קפיטליסטית מוכרת שאפשרה חדרים כאלה, של העצמי (of one's own). טענתה הצנועה נובעת מתוך ההבנה שספרות היא חלק ממשי מעולם הצריכה והכלכלה הגברי. כמו המצדדים בתפקידי לחימה לנשים בצבא, היא בעצם אומרת: גם אנחנו יכולות.

דבריה של נאור פרלמן נכונים בעיקרם: "אני לא רוצה דירוגים וקפיטליזם ריק של הצלחות", היא כותבת, "אני רוצה לראות באוניברסיטה הרבה חוקרות ש'סוטות' מהמסלול, שמתמהמהות, שכותבות ומלמדות מתוך תשוקה, שיש להן זמן להכיר את העולם שמחוץ לאוניברסיטה והן מכניסות אותו

לכיתה; וגם דיקניות שיעמדו בראש הפקולטות למדעי הרוח ויאפשרו את זה". גם העיסוק בתת-ייצוג הוא חיוני, ואני כלהטב"ק ומזרחי חווה זאת לצערי מדי יום ביומו, אך נדמה שמערכת הדיורוגים המקובלת באוניברסיטאות העולם נועדה בדיוק לאפשר משחק שיש לו כללים, כללים שוויוניים, כמו אותו חדר עבודה נכסף, חדר עבודה שראוי שיהיה גם לנשים. בעבור אקדמאים שהם דור ראשון להשכלה גבוהה, אין דבר שמייצג זאת יותר מאשר פרמטרים שקופים של מצוינות, שהאקדמיה הגדירה (מעולם לא באופן רשמי) באמצעות היקף הפרסומים וידיעת השפות של חוקרות וחוקרים. שימו לב: האקדמיה הגדירה דווקא את הכתיבה, ולא את ההוראה, כלב הפועם של העשייה שלה, וכאמור – מבלי לעשות דבר כדי לתת ערך לכתיבה הזאת; כך, היא שמה את חוסר הערך בלב הערך שלה עצמה.

מכיוון שנאור פרלמן ביקרה את השפה של ורמן, ארשה לעצמי גם כן לבקר את דבריה מתוך היצמדות לשפתה: "אני רוצה" ("למה? ככה!") היא רטוריקה ילדותית – גם אם מושאי הרצון לגיטימיים ואף רצויים בכללם, כפי שצינתי – מכיוון שנראה שהיא נעדרת עיקרון מציאות. המקרה הזה, כמו מקרה אנגריסט, מראה עד כמה הרוח עצמה זקוקה גם לכלכלה, כמה לעצם העיסוק בספרות דרושה זיקה אל החוץ, אל כלכלת המשאבים המוגבלים, כמו שהכלכלה זקוקה גם לעולם התחביר, ההשוואה והאנליזה ההשוואתית, האסתטית והתרבותית. הדבר נדרש לא כדי לערוך רדוקציה כמותית-מוניטרית מקיפה לערך המחקר, אלא כדי לאפשר לו בסיס מינימלי של אחריות וזיקה הוגנת לערך כלכלי. בפרפרזה על נאור פרלמן, אומר: מעבר לכך שאני רוצה דיקניות נשים, וביחוד נשים מזרחיות, אני רוצה קודם כול קצת פחות שחיתות וקצת יותר הגינות – דברים שהיה אפשר לייצר לו הייתה באקדמיה קצת יותר שקיפות. וכאן כדאי פשוט להביא כלשונם דברים של אווה אילוז, סוציולוגית ישראלית מזרחית:

העולם האקדמי הוא הגוף הכי לא שקוף בחברה, משום שכל ההחלטות מתקבלות בו על ידי ועדות אנונימיות שאינן מחויבות לתת דין וחשבון לאיש. הוועדות הללו אמורות לקבל החלטות אך ורק על סמך הישגים. אבל כאשר מוסד מצליח להדיר חצי מהאוכלוסייה (באופן חסר תקדים בקרב מדינות מערביות) [מדובר במזרחים], אי אפשר שלא לחשוך ששיקולים נוספים משפיעים על החלטות הוועדות שלו.^[3]

אל מול כל זה אני מבקש לטעון שערך חומרי, כלכלי, הוא המינימום הנדרש על מנת להבטיח חוזה הוגן בין היצירה, היוצרים ואמצעי הייצור.

בדברים הבאים אציע כמה נקודות למחשבה בעניין היחס שבין מדעי הרוח והחברה לכלכלה. כדי לפשט את הדברים, אסכם אותם תחילה: א. העיסוק המחקרי צריך לבטל את קריאת העמיתים האנונימית על מנת לאפשר שיח אחראי ולא חשדני, ב. המערכת צריכה לאפשר שכר על תפוקה (כלומר כתיבה בשכר) ולהעדיפו על פני חלוקת התקנים הקיימת.

אבל קודם כול כמה מילים על ועדות, מינויים, וועדות מינויים. ידוע שהכוח הממשי היחיד שיש לחוקרים במדעי הרוח הוא ישיבתם בוועדות, אם באוניברסיטה אם בוועדות שיפוט מחוצה לה. זהו כמובן כוח שיש לו שלל היבטים חיוביים, מכיוון שהוועדה מתנהלת לרוב באופן דמוקרטי על ידי אנשים

שיש להם השכלה פורמלית גבוהה, ניסיון חיים עשיר והיכרות יוצאת דופן עם שדה המחקר שהם עוסקים בו. עם זאת, חברי הסגל אינם תמיד בעלי ראייה מערכתית, פוליטית וחברתית, אינם בעלי כישורי מנהיגות ופסיכולוגיה בינאישית, ואין להם הבנה במשאבי אנוש או לחלופין תחושת שליחות ציבורית. מכיוון שהוועדות אינן מחויבות בדין וחשבון (החשש מפני "פגיעה בחופש האקדמי" מונע כל התערבות משפטית או מדינתית בהחלטות של מוסדות אקדמיים), יש בידיהן כוח בלתי מידתי, הנובע ממחויבות למצוינות שאין ממש דרך לאמוד אותה מכיוון שלא מדובר במדעים המדויקים.

למעשה, אופן פעולתן המוצהר של הוועדות מבוסס על הכחשה מהותית של היגיון מרכזי בפעולתה של האקדמיה, והוא שבמינוייה היא בונה בראש ובראשונה את האליטה האינטלקטואלית של החברה. אביא לדוגמה מקרים שאני מכיר מניסיוני האישי. לפני כמה שנים נפתח באוניברסיטה העברית, בחוג לספרות עברית, מכרז שהתמקד ספציפית בצורך המהותי של החוג לגייס חוקר שעוסק בתחום מסוים בספרות העברית, המוגדר הן בזמן הן במקום. זה נשמע כמובן ענייני מאוד, וכגרמניסט אני יכול להבין תיחום שכזה: אני מבחין בחלל הגדול שיש בלימודי הספרות הגרמנית בישראל בכל מוסדותיה האקדמיים. באותו חוג לספרות עברית שבאוניברסיטה העברית אין גם מי שילמד ספרות מזרחית, חלל שאני מוצא כואב במיוחד. אבל ההעדפה ל"שדה" או ההגדרה של חיסרון "מהותי" בחוג היו במקרה זה, ובפעמים רבות אחרות, דרכים פסבדו-מהותיות או פסבדו-מדעיות לטשטש את המוטיבציה האמיתית, שלמעשה אין להתבייש בה: השאיפה לקדם פרופילים מסוימים של חוקרים מרשימים שלחברי החוג היכרות מעמיקה עם עבודת המחקר שלהם ולכן הם ראויים, על פי חברי החוג, להפוך לעמיתיהם ולקחת חלק באליטה האינטלקטואלית הישראלית. כמו בעניין הכסף, גם כאן מדובר באמת פשוטה וערכית הנתפסת כמלוכלכת ולכן ככזאת שאינה ראויה להכרה.

הנתונים מוכיחים בפשטות מפתיעה כי חברי הסגל דווקא מתכחשים, באופן מודע יותר או פחות, לעצם משימת ייצורה של אליטה אינטלקטואלית. חברי הסגל בישראל - רובם ככולם כמעט - הם גברים אשכנזים (לרוב גם הטרוסקסואלים, במקרים רבים מאותה שכונה, היינו מאותה סביבה סוציו-אקונומית, ולעיתים אף קרובי משפחה של חברי סגל אחרים) עם נטייה פוליטית מובהקת (בין העבודה למרצ, לפי רוב הסקרים שנערכו בקמפוסים לאחרונה). נתון שטרם נבדק הוא מידת ההומוגניות של זהות עורכי כתבי העת בישראל (לצערי לא מצאתי כתב עת אחד בתחום הספרות והתרבות שעורכו מזרחי, והדברים נכונים גם לעיתונות ולמגזינים אינטרנטיים, מלבד מגזין **העוקץ** שעומד בפני סגירה).

בהמשך ישיר לכך, האוניברסיטאות - כאמור, מוסדות הממומנים על ידי המדינה אך אינם נתונים לביקורת שלה - פיתחו עם השנים מסורת דינסטית שלפיה למנחי הדוקטורט יש מחויבות ברורה מאליה לתלמידיהם-יורשיהם. זהו אתוס ילדותי שאיש אינו מתרעם עליו, אתוס המונע ממקבלי ההחלטות היכרות עם שדה המחקר שלצד העבודה הישירה שלהם ושל תלמידיהם, שאינם מצליחים להתפתח בדרך עצמאית. הנישה הופכת נישתית יותר, והאינטימיות כבר כמעט גובלת בגילוי עריות. אנו רואים שההכחשה כאן, שלא לומר ההונאה, היא כפולה: הכחשה גם של פרופיל הבחירה (הממד האליטיסטי המובנה, ועימו הפרופיל הסוציולוגי הידוע מראש) באמצעות דיבור פסבדו-מדעי, וגם של האמצעים להגיע אליו - הפיכתה של הכתיבה האקדמית לפרמטר הבחירה הרשמי בה בשעה שהכתיבה נתפסת כדבר מה עודף ואפילו מיותר.

אינני מבקשת להציג כאן תשובה מקיפה לשאלה כיצד יש לטפל בבעיה זו - שבראש ובראשונה מחייבת חשיבה מחדש על מבנה מוסד המינויים וועדותיו - אלא לשוב ולהתמקד בעניין הכתיבה, הכתיבה כערך. קריאת העמיתים, וכאן אני מסתמכת על עבודתו של חוקר המשפט מריו ביאג'ולי (Biagioli),^[4] התגבשה מתוך מוסדות שיוחדו לכתיבה - האקדמי פרנסז והרויאל אקדמי, שתייה נוסדו במאה השבע-עשרה. החברות במוסדות אלו, ההתקבלות אליהם כעמית, הייתה תלויה בפרסומם של כתביו, דבר שלא נדרש בעת ההיא מפרופסורים באוניברסיטה. כפי שביאג'ולי מראה, קריאת העמיתים התגבשה למעשה באקדמיות הללו בהמשך ישיר לצנזורה של המדינה, שבעבר עקבה ישירות אחר הוצאות הספרים שבתחומה. קריאת העמיתים התפתחה לא משום שהמדע דרש זאת או הוביל לכך, אלא משום שהצנזורה החלה לפעול בייצור עצמי. כיצד? התשובה נוגעת בדיוק לדיוני לעיל בשאלת הכלכלה והעודפות. ייצור הידע של האקדמיות המלכותיות נתפס מראש כדבר שאינו מזיק או מאיים, ומייצרו נתפסו כעובדי מדינה נאמנים שמבינים את תלותם המוחלטת בה. המדע עבר תהליך של שחרור התלות של הדיסציפלינה - גבולות השיח המדעי, מילה המכילה גם משטור והענשה - במדינה, והפנמה שלה כדיסציפלינה של העצמי. ביאג'ולי מראה כיצד תהליך זה תרם להעדפתו של מה שנתפס כדבר מה הולם (suitable) על פני האיכותי, וכיצד הקריאה האנונימית, העיוורת, כלומר הבלתי תלויה, הייתה למעשה ההפך הגמור משום שהקוראים היו משוקעים דווקא בשיטור עצמי. מכאן שמה שנבחר להתפרסם היה מטבעו יצירתי פחות ועל כן מאיים פחות; עיקר תשומת הלב ניתנה לשאלות של סגנון, על חשבון שאלת התוכן.

בכתיבה האקדמית כיום יש חולשות רבות שלא זה המקום לפרט אותן, אך אפשר להזכירן בקצרה: העדפה ברורה של לשון מתארת והיפעלות פסיבית על פני הבעת עמדה; העדפה של טקסטים היסטוריים המגלים שדות "חדשים" יותר או פחות, שטרם נחקרו, על פני קריאות חדשות ועבודה תיאורטית עם טקסטים מוכרים, קנוניים או כמעט קנוניים (למשל העדפת מחקר על שירה מזרחית ולא על המזרחיות שבשירה הישראלית הקנונית); פסקאות שאינן מוסיפות על המקורות הראשיים (המובאות) אלא חוזרות עליהם במילים אחרות, כך שהספרות המשנית, המחקר עצמו, שוב נמנע מאמירה ומשמר בכך את המצב הקיים במקום לאתגר אותו. האנתרופולוגית סמדר לביא, למשל, הראתה ברבים מכתביה שכל המאפיינים האלה מאפשרים בפועל השתקה של קולות מהדרום הגלובלי - קולות המבטאים דחיפות, לעיתים מחאה או זעקה, בעיקר של נשים דרומיות.^[5]

אנו רואים אפוא שכתביה ומינויים הולכים יד ביד וכי יש לכך השלכה מעצבת: עצם הכתיבה וסגנונה המבוית משקפים מצב של חברות בגילדה, שמצידה מחויבת לא לאיים על המדינה מלכתחילה. במצב הנוכחי, משרות תקניות באוניברסיטה ניתנות בעסקאות בחדרי חדרים, כאילו מדובר בפרס הניתן למקורבים וכאילו אין לו דבר עם המחקר עצמו. על מנת להתמקד במחקר יש פשוט להפנות את תשומת הלב אליו עצמו, לאיכותו (כמובן, יש גם להפחית את כמות הדיסרטציות ולהשקיע בכותביהן, בידיעת השפות ובעומק האינטרדיסציפלינרי של תלמידי המחקר). על הוועדות לעסוק בגלוי בניסוח ובקביעה של אליטה אינטלקטואלית, ולא להעמיד פנים שמדעי הרוח הם מדע שיש למישהו צורך של ממש בו - דבר מתבקש ביותר בימים אלו, כשהאוניברסיטה מנוכרת לקהילות האינטלקטואליות, הרוחניות והפוליטיות האחרות הפועלות בחברה שבסביבתה. היהודים, כידוע, שמרו על התלמוד לא רק בלי

תמיכתם של מוסדות המדינה האירופית, אלא גם בשעה שהם עצמם היו נתונים תחת איום. מכאן שרצוי שגם נבחרו ציבור יקחו חלק באותן ועדות, ואולי גם דמויות רלוונטיות מהמגזר הפרטי: בחוג לספרות - עורכות, מתרגמות, סופרות או בעלות הוצאות ספרים; בחוג לתולדות האמנות - אוצרות ואמניות. יהיה אשר יהיה המודל להרכב הוועדות הללו, קרוב לוודאי שהן לא יהיו מושחתות פחות, אבל מאחר שלא יהיו בעלות אופי של גילדה, תהיה בהן מידה נוספת של שקיפות. וההיבט הפוליטי שלהן יובא אל פני השטח; הן לא יעמידו פנים מדעיים "טהורים". ההתנהלות האקדמית מקבלת ממדי הונאה בדיוק ברגע שהיא מנסה להסתיר את מניעה הפוליטיים באמצעות האיצטלה המדעית, שבתורה מעקרת את התפוקה המדעית עצמה מכל עוקץ אינטלקטואלי. אבל דיון בסוגיית הוועדות הוא דיון חשוב ונרחב שלא אוכל לפתח במסגרת זו.

עצם העיסוק באמצעי הייצור הוא האיום הגדול ביותר על מערכת הניזונה מפריבילגיות יוצאות מן הכלל - כאמור, היא איננה חייבת דין וחשבון למדינה, כלומר למשלם המממן אותה, ובשל אותה תמיכה מדינתית בדיוק היא איננה פועלת לפי חוקי השוק. מכיוון שהמערכת הזאת מבוססת על חוסר שקיפות, היא מחנכת לתגמול בעבור שתיקה, ציפוף שורות וחשש, ולכן אין להתפלא על פשיטת הרגל שלה.

הצורך בקריאת עמיתים אנונימית נובע בעצם מהניסיון להימנע מפעולות תגמול, אך למעשה הוא מעקר כל אפשרות לחילופי דברים, מקשה על לקיחת אחריות בסיסית על מילים וטענות, וכמובן פוגע בזכות להתחרט ולחזור בד (דבר שמשקף גם ברשתות החברתיות, שמאפשרות לכותבים למחוק את טענותיהם ובכך שומטות את הקרקע מכל אפשרות של דיון אחראי); כשקורא עמית חותם על עמדתו בשמו, הוא גם מזמין את הכותב לדיאלוג, הוא מאפשר דיאלוג. השיח האנונימי, לעומת זאת, משאיר כוח בלתי מידתי בידי שופטי המאמר, ממש כמו בידי ועדות המינויים, מכיוון שהשופטים אינם חייבים דין וחשבון לאיש (עורך כתב העת אמנם עשוי למתן את הכוח הזה, אבל לרוב עורכים אינם ששים להתעמת עם מומחים - פעמים רבות בשל חוסר זמן, חוסר רצון, או היעדר תגמול על קריאת מאמר בשלמותו. עורכים וחברי מערכת מתרשמים לרוב רק מתקצירים, כך שמי שקורא טקסט בשלמותו הוא הכותב עצמו ושני הקוראים האנונימיים, העושים זאת בהתנדבות).

לאחרונה יוחד מחקר לשאלה של עבודת קריאת העמיתים.^[6] המחקר הראה שבשנת 2020, עלויות הקריאה והשיפוט בכתבי עת שפיטים בארצות הברית (על עלויות הכתיבה עצמה, התיקונים והשכתוב איש אינו מעז אפילו לחשוב כאן) הגיעו ל-1.5 מיליארד (!) דולר (בבריטניה לבדה הן הגיעו לכמעט 400 מיליון דולר) - דולרים תיאורטיים לגמרי אך בה בעת ממשיים להבהיל, שכן החוקרים משמשים כוח עבודה המנוצל בידי ההוצאות לאור. מכאן שאגרסיביות (מילה מכובסת לאלימות שמפעילים אנשים שאלומות הופנתה אליהם) היא חלק מהותי גם לתהליך השיפוט עצמו.

כבר ביום שהייתי לתלמיד מחקר נאמר לי שפרסומים הם הפרמטר החשוב ביותר לקביעת הישגיו של חוקר, ועם זאת בניגוד לכתיבה, הוראה אף פעם אינה נעשית בחינם. צריך להבין שהמשתייכים לדור ראשון להשכלה גבוהה ולמשפחות מוחלשות כלכלית נמצאים במצב בלתי אפשרי: אין תגמול על מאמרי מחקר בכתבי עת (אלה שמתפרסמים באנגלית כרוכים לרוב גם בהוצאות על עריכת לשון, שעל הכותב

לשאת בהן), אין תגמול על כתיבה בעיתון (ולכן הכותבים בהם הם לרוב בעלי תקן או פרנסה אחרת; ראו מי ממלאים את עמודי הדעות בישראל) ואין תגמול על הוצאת ספר. לעומת חוסר הגמול הזועק הזה למלאכת הכתיבה, התקנים באקדמיה מעטים וחורצים גורלות, שכן כמעט כל בעל תקן הופך לבעל קביעות, ובעל קביעות איננו מחויב לפרסם באותו אופן שחסרי ביטחון תעסוקתי מחויבים בו. וכאן עולה הדבר המקומם והמצער מכול: שניים מראשי החוגים לספרות בישראל אישרו בפניי שאין פרמטר לקביעת התאמה לתקן. כלומר, יש בוודאי מדד כלשהו, אך הוא "איננו ניתן להגדרה", כך ממש. מדובר בהתאמה, ב"חיבור" שאי-אפשר להגדיר במילים, בין המועמד ובין חברי הסגל שבחרים בו. לא כמות הפרסומים ולא איכותם, לא יכולת הוראה או הובלה, לא חזון ולא ערכים. אנשים מכל המגזרים מחוץ לאקדמיה בוודאי נדהמים למקרא הדברים האלה, אך לצערי שני ראשי החוגים שדיברו עימי כלל לא התביישו לקבוע - בכנות, יש לומר - שזהו המצב: מצופה מאיתנו להגיש מועמדות למשרה מבלי לדעת מהם הכישורים הנדרשים לה. כך, אפילו ברגע המכריע ביותר של קבלת משרה, כתיבה נתפסת כדבר עודף ומשולל ערך.

האם ניתן לחשוב על מערכת אחרת לגמרי, המתגמלת לא רק הוראה אלא גם כתיבה? למען האמת, הפתרון המסתמן מדבריי איננו אוטופי כלל, וכמו במקרה של וירגיניה וולף הוא איננו דורש לחרוג מממדי העוגה הקיימת. המחשבה על משרה תקנית כגמול סמלי וצנוע עבור מועמדים על פי יכולת ההוראה שלהם וחזונם החינוכי איננה אוטופית בהכרח. לצד זאת, יש לקבוע כי פרסומים יהיו הפרמטר החשוב ביותר לא רק לקבלת המשרה אלא גם לשכרה: הדבר עשוי לספק פתח לאנשים מקבוצות מוחלשות, וגם להוביל לשוויוניות רבה יותר אם ינוהל נכון - מתוך גישה שתעקש על איכות, תילחם בגרפומניה הפושה, לא תתאים עצמה למסורת הדינסטית של מנחה ("דוקטורפאטר" בגרמנית - דוקטור-אב!) ומונחה, תתעקש על ועדות מגוונות בכתבי עת, תמקד את העשייה של אקדמאים - שינושלו ממעמד כמעסיקים פוטנציאליים - במחקר ובכתיבה עצמם, ובעיקר תתגמל ותתמחר את הכתיבה במחיר גבוה דיו. אינטלקטואלים הם קודם כול אנשים כותבים, והכתיבה עצמה - התחביר, אוצר המילים - הם המאפשרים חשיבה, בסופו של דבר (הביקורת של חנה ארנדט על אדולף אייכמן וקביעתה שאינו מסוגל לחשוב נגעו קודם כול לשימושו בשפה).

המצב שבו תקן מקנה הכול למועמד אחד ומותיר מועמדים אחרים חסרי כול הוא משחק סכום אפס אכזרי ומיותר. נדרש תגמול במודל של פרמיות, שבה בעת יביא בחשבון גם ותק ומעמד. כוונתי היא שכל מאמר המתקבל לפרסום בכתב עת שפיט יהיה זכאי לשכר בסכום מסוים, לפי הוותק והמעמד של הכותב. אותן טבלאות שכר ידועות, שנקבעות לפי שילוב של ותק ומעמד, יכולות לשמש גם בהיבט הזה, המהותי מבחינת הברק האינטלקטואלי עצמו: חוקר בכיר בעל ותק יוכל למשל לקבל סכומים גבוהים מאוד על מאמר. בה בעת, דוקטורנט ידע שאם יצליח לפרסם בכתב עת מדעי הוא יתוגמל על כך באופן הוגן, בהתאם לגילו, לניסיונו ולמעמדו. כך צריך לנהוג גם בפרסומי ספרים וגם בפרסומים לציבור הרחב, בעיתונות. על המל"ג לצאת בנחרצות נגד עצם האפשרות של כתיבה בחינם ולהיאבק בכל דרך בזילות הזאת של המלאכה, המנוצלת גם על ידי תאגידי פרטיים. יש לתת מענה כלכלי וסוציאלי גם לתפוקה האינטלקטואלית ולא רק להוראה, ולתגמל גם את קריאת העמיתים. כמו כן, יש לחשוב מחדש על הרכב

המערכת בכתבי עת כך שתכלול לא רק אנשים מתחומי כתב העת אלא גם מתחומים משיקים, ורצוי שיהיו בה גם משקיפים מתחומים אחרים שיהיו אמונים על שקיפות ויענו על האינטרס הציבורי, הנובע מהמימון.

אני מודע לכך שההצעות האלה מרחיקות לכת, אבל מצב מדעי הרוח והחברה - ומצב האוניברסיטאות בעולם בכלל - מבזה ומקומם. דווקא עידן המגפה העולמית החזיר ליושנה את עטרת מדינת הלאום, המשגיחה על אזרחיה ומתערבת בחייהם, חיים שהפכו פרוצים וחשופים באופן בלתי מידתי. יש מקום למדינה כקהילה של שווים, וכאן כוחה העצום של ישראל, שעדיין שמרה לעצמה את ניהול ומימון מערכות ההשכלה הגבוהה שבתחומה.

הערות שוליים

[1] ↑ עמרי בן יהודה, "הסגת גבול", **מחקרי ירושלים בספרות עברית** לא, 2020, עמ' 605-614

[2] ↑ סיגל נאור פרלמן, "המדור הכלכלי במדעי הרוח", **הארץ**, 15.8.2020.

[3] ↑ אווה אילוז, "המכנה המשותף של מירי רגב ושלי", **הארץ**, 9.3.2017.

[4] ↑ Mario Bagioli, "From Book Censorship to Academic Peer Review," *Emergences: Journal for the Study of Media and Composite Cultures* 12(1), 2002, pp. 11-45

[5] ↑ Smadar Lavie, *Wrapped in the Flag of Israel: Mizrahi Single Mothers and Bureaucratic Torture*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2018

[6] ↑ Balazs Aczel, Barnabas Szaszi, and Alex O. Holcombe, "A Billion-Dollar Donation: Estimating the Cost of Researchers' Time Spent On Peer Review," *Research Integrity and Peer Review* 6(1), 2021, article

ד"ר עמרי (חנה) בן יהודה היא חוקרת ספרויות היהודים בפורום ללימודים בינאזוריים בברלין. עורכת שותפה, עם ד"ר דותן הלוי, של קובץ המאמרים **עזה: מקום ודימוי במרחב הישראלי** שעתיד לצאת לאור בסתיו 2022. המחברת מבקשת להודות לצבי בן דור בנית.
